



# De arabiske jødernes eksodus

## BAKGRUNN OG ÅRSAKER

I årene etter opprettelsen av Israel utvandret et massivt antall jøder fra den arabiske verden. Hva forklarer at opp mot 900 000 arabiske jøder forlot sine hjemland til fordel for nye og fremmede samfunn i Israel, Frankrike og USA?

FAGFELLEVRDERT

Av Johannes Due Enstad, doktgradsstipendiat ved Universitet i Oslo.

Det 20. århundre er blitt kalt flyktningenes tidsalder, og Midtøsten er intet unntak. Av de omtrent 900 000 jøder som bodde i den arabiske verden før 1948, er det kun noen få tusen igjen. Nærmere 600 000 av disse dro til Israel, og opp mot halvparten ankom i løpet av den jødiske statens første tre leveår.<sup>1</sup> Den dramatiske, men relativt ukjente, fortellingen om den arabiske verdens jøders eksodus har på den ene siden ofte havnet i skyggen av historien om det palestinske flyktningproblemet og samtidig, på den andre siden, blitt gitt sterk politisk ladning som et moralsk motstykke nettopp til fortellingen om palestinernes skjebne.

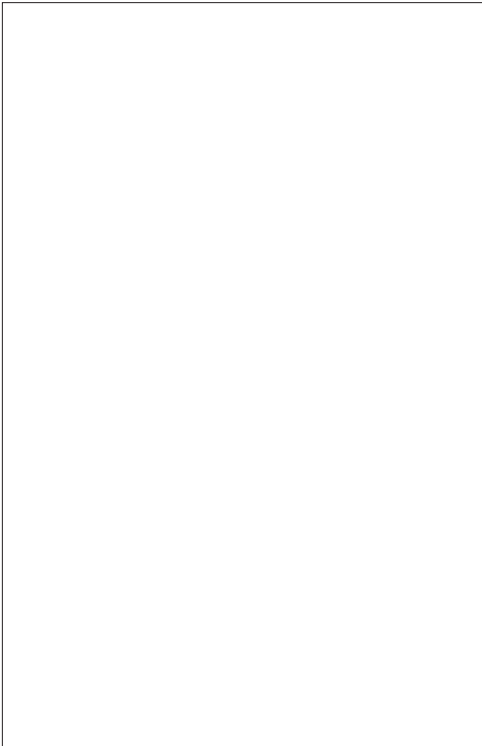
Den israelske regjeringen sier i dag, som den har gjort siden 1950-tallet, at det foregikk en tosidig befolkningsutveksling i Midtøsten og at en eventuell kompensasjon til de palestinske 1948-flyktningene derfor ikke kan skje uavhengig av spørsmålet om de arabiske jødene, som også fikk sine eiendommer konfiskert, ekspropriert eller frosset av de respektive arabiske statene.<sup>2</sup> Den 24. februar i år vedtok Knesset en lov som sier at regjeringen skal inkludere spørsmålet om kompensasjon for de arabiske jødernes materielle tap i alle fremtidige fredsforhandlinger.<sup>3</sup>

Sammenfiltreringen av de to kompensasjonsspørsmålene har bidratt til en politisering av de arabiske jødernes historie, hvilket også er noe av bakgrunnen for de forskjellige og til dels motstridende forklaringene som angis for hvorfor de forlot sine hjemland i utgangspunktet: Det er ofte eksplisitt pro-israelske aktører som påstår at de arabiske jødene ble *terrorisert til å forlate sine hjemland*, og tilsvarende pro-palestinske sådanne som sier at de ble *rekruttert av Israel mot sin vilje*.

På den ene siden heter det at de arabiske jødene “ble forhatte og utstøtte personer i sine egne land, de ble terrorisert, fengslet og ofte forvist”, og at de således ble drevet fra sine hjem og ut av landet.<sup>4</sup> Noen har sågar argumentert for at det fantes et “utdrivelsesprogram”; en “overlagt politisk linje hos landene i Den arabiske liga for å drive ut jødene”.<sup>5</sup>

På den annen side finnes forklaringer som sier at sionistene “besluttet å rekruttere [de arabiske] jødene”,<sup>6</sup> og at “tilstrømmingen [av arabiske jøder] på ingen måte var en spontan bevegelse. Den ble initiert, orkestret og utført av den nyetablerte israelske staten”, som hadde “oppdaget det demografiske potensialet som fantes i Midtøstens jøder”.<sup>7</sup>





Marokkansk-jødisk jente. Udatert postkort.

Forskningslitteraturen om den arabiske verdens jøder vil i denne artikkelen tjene som utgangspunkt for en analyse av de historiske drivkreftene bak utvandringen. I den grad selve litteraturen synes å lide av politisk slagside, vil jeg ikke støtte meg på den for empiriske utsagn såfremt de ikke lar seg bekrefte gjennom øvrig anerkjent forskning. Jeg vil i de følgende avsnitt først risse opp den historiske bakgrunnen for de arabiske jødernes situasjon omkring midten av det 20. århundret og deretter undersøke de ovenfor nevnte argumenter i lys av denne. Det skal sies at årsakskomplekset naturligvis ikke kan reduseres til én av de nevnte forklaringene. Individuelle utvandringsbeslutninger varierte med sosial, politisk, geografisk og kronologisk kontekst. Her søkes imidlertid fugleperspektivet, og nyanseforskjeller på lavt nivå forblir derfor

underordnet. For å foregripe konklusjonen: De ulike forklaringsmodellene tilsvarer en vektlegging av henholdsvis *push*- og *pull*-faktorer. Jeg argumenterer for at både *push* og *pull* riktignok hadde betydning, men hevder at førstnevnte var en nødvendig forutsetning for sistnevntes virkekraft.

### De arabiske lands jøder

Jødiske samfunn hadde eksistert i arabiske land i hundrevis av år, og, i noen tilfeller, i mer enn to tusen. Etter de muslimske erobringene på 600- og 700-tallet ble jødene i området underlagt islamsk styre. De jøder og kristne som ikke ønsket å konvertere, ble tildelt *dhimmi*-status, hvilket betød at de nøy en begrenset rett til religionsutøvelse og deltagelse i kommersiell og profesjonell virksomhet mot at de anerkjente og underkastet seg den suverene muslimske politiske myndighet og betalte en spesiell skatt.<sup>8</sup> Jøder under islamsk styre forble en underordnet gruppe sosialt, religiøst og rettslig, men nøy ifølge historiker Mark Cohen "betydelig større sikkerhet og betydelig større integrasjon med storsamfunnet enn tilfellet var for deres trosfeller i Europa".<sup>9</sup>

Generelt kan en si at forholdene for jødene i den muslimske verden endret seg i takt med dennes indre stabilitet og velstand. Under Det osmanske rikets klassiske periode (1300-1600), som var preget av vekst, ekspansjon og relativ høy toleranse under en rekke habile sultaner, nøy jødene godt av den såkalte *pax ottomana*. Senere, gjennom stagnasjons- og nedgangsperioden på 1700- og 1800-tallet, da sentralmakten mistet grepet om periferien og tapte kontroll over store områder, led imperiets minoritetsbefolkninger under svekkede sikkerhetsforhold og ustabilitet.<sup>10</sup>



Ved inngangen til det 19. århundre var brorparten av jødene i Midtøsten og Nord-Afrika, i likhet med befolkningen for øvrig, fattige. Rapporter fra samtidige europeiske reisende og, etter 1860, fra funksjonærer tilknyttet den fransk-jødiske filantropiske organisasjonen Alliance Israélite Universelle, tegner videre et bilde av sosial nød og til dels ydmykende relasjoner til majoritetsbefolkningen.<sup>11</sup> Ifølge historiker Gudrun Krämer kan slike rapporter imidlertid ikke uten videre sies å være representative. Krämer hevder at jødernes situasjon på dette tidspunktet verken var spesielt lykkelig eller spesielt sørgelig.<sup>12</sup>

Rundt 1800 slo bølger av historisk forandring innover den arabiske verdens bredder. Med Europas inntog, representert ved Napoleon Bonapartes landsetting i Egypt i juli 1798, ble slusene åpnet for vestlige handelsmenn, misjonærer, entrepre-

*Den 15. oktober 1908 ble jøder i Bagdad anklaget for å støtte ungtyrkerne og angrepet av en mobb.*

nører og pedagoger, som knyttet allianser, formidlet nye ideer og introduserte nye former for praksis. Endringsimpulsene satte tradisjonelle samfunnsstrukturer under press. Vestlig innflytelse brakte med seg og muliggjorde økonomiske, kulturelle og politiske forandringer som ikke bare transformerte, men også på sikt fremmedgjorde og bidro til nasjonalistisk reaksjon blant den muslimske majoritetsbefolkningen. Den jødiske minoriteten skulle til dels nyte godt av, men slutt bli offer for, resultatene av denne prosessen.

I løpet av det 19. århundre begynte europeiske stater og jødiske samfunn innen dem å interessere seg for de arabiske landenes jøder og deres velstand. Årsakene var flere: liberale og humanitære hensyn, religiøs overbevisning og stormaktenes ønsker om å etablere "protektorat" over jødene som kanal for tilegnelse av økonomisk og kulturell innflytelse i regionen.<sup>13</sup> Spesielt viktig var den ovenfor nevnte Alliance Israélite Universelle, som søkte å modernisere de jødiske samfunnene rundt Middelhavet ved å innføre vestlig utdanning og arbeide for politisk reform. For de arabiske jødene var resultatet av den vestlige innflytelsen flertydig. Man så "en ny æra av jødiske fremskritt i utdanning og materiell velstand",<sup>14</sup> men samtidig led mange under en dobbelt fremmedgjøring; først fra gamle jødiske tradisjoner og dernest fra den muslimske majoriteten, som på sin side var vitne til en hurtig forvitring av den sosiale orden og en relativ forringelse av sin posisjon.<sup>15</sup> Et eksempel er Algerie, der størsteparten av den jødiske befolkningen etter påtrykk fra det jødiske samfunnet i Frankrike ble gitt fransk statsborgerskap gjennom Crémieux-dekretet av 1870. Muslimer ble holdt utenfor, og denne forskjellsbehandlingen avfødte utvilsomt et betydelig og vedvarende *ressentiment* hos den muslimske majoritetsbefolkningen.<sup>16</sup>

### **Den arabiske nasjonalismen og jødene**

På andre halvdel av 1800-tallet tok den arabiske nasjonalismens røtter form. Intellektuelle i Damaskus, Beirut, Jerusalem og andre byer trakk veksler på europeisk tankegods da de formulerte tanker og skrev skrifter om det arabiske folkets felles språk, kultur og historie. Slik beredte de grunnen for oppveksten av en arabisk politisk





nasjonalbevegelse. Det arabiske nasjonale bål ulmet ved begynnelsen av 1900-tallet, og ble kraftig nøret gjennom den konspirative etableringen av britisk og fransk herredømme over restene av det oppløste osmanske imperiet i kjølvannet av første verdenskrig.

De arabiske lands jøder identifiserte seg knapt med den arabiske nasjonalismen, særlig den panarabiske og islamske varianten virket ekskluderende på den jødiske minoriteten.<sup>17</sup> Unntaket var Egypt: Her engasjerte en del jøder seg i nasjonal politikk i mellomkrigstiden. Men det var heller ikke her noe kollektivt forsøk på å knytte jødisk identitet til egyptisk eller arabisk nasjonalisme.<sup>18</sup> Imidlertid var en annen, artsbeslektet men på sikt dypt rivaliserende, politisk bevegelse i ferd med å gjøre sitt inntog i den arabiske verden. Sionistenes innvandring fra 1880-tallet og utover, og senere kampen om Palestina og den israelsk-arabiske konflikten, bidro sterkt til å nøre den arabiske nasjonalismen. Blant regionens innfødte jøder kom forskjellige reaksjoner. På den ene siden gikk jøder i Kairo, Alexandria og Tunis ut i gatene i november 1917 for å feire og vise sin støtte til Balfour-erklæringen.<sup>19</sup> På den annen side kunne Jerusalems britiske militærguvernør i etterkant av første verdenskrig melde om at praktisk talt alle innfødte palestinske jøder forble i hardnakket opposisjon til den politiske sionismen.<sup>20</sup>

To alvorlige hendelser i Palestina i 1920 og 1929, der palestinske arabere gikk til angrep ikke bare på jødiske innvandrere fra Europa, men også på palestinske, ikke-sionistiske jøder, både reflekterte og forsterket den gryende nasjonale konflikten i Palestina. Under Nabi Musa-optøyene i Jerusalem i 1920 ble over 200 jøder skadet

og fem drept, og i august 1929 kom en konflikt om Klagemuren ut av kontroll da grupper av arabere – tilsynelatende under påvirkning av ryktespredning fra stormufti Amin al-Husseinis side (som blant annet gikk ut på at jødene planla å overta al-Aqsa-moskeen) – gikk til angrep på og tok livet av omtrent 130 hovedsakelig forsvarsløse jøder i Jerusalem, Hebron og Safed. Over tre hundre ble skadet.<sup>21</sup>

Også i andre deler av den arabiske verden ble jøder utsatt for voldelige anslag. Den 15. oktober 1908 ble jøder i Bagdad anklaget for å støtte ungtyrkerne og angrepet av en mobb. Ifølge den britiske generalkonsulen “angrep mengden omtrent hver eneste jøde de kunne se, og dette pågikk i timevis uten at noen syntes å bry seg.”<sup>22</sup> De irakiske jødene situasjon var ellers stort sett trygg under britisk mandatstyre på 1920-tallet, men forverret seg betraktelig etter uavhengigheten i 1932. I perioden 1936-1939 ble en rekke irakiske jøder angrepet, drept og såret; synagoger og andre samlingsplasser for jøder ble utsatt for bombeangrep.<sup>23</sup> I og rundt den algeriske byen Constantine ble et tyvetall jødiske menn, kvinner og barn drept av muslimer i et angrep i august 1934,<sup>24</sup> og i Syria ble jøder utsatt for angrep og trakasseringer i 1936.<sup>25</sup>

Den arabiske nasjonalismens ekskluderende atmosfære ble forsterket av antisemittiske strømninger på 1930- og 1940-tallet.<sup>26</sup> I den palestinske konteksten markerte angrepene ved utgangen av 1920-tallet et vannskille i den forstand at Amin al-Husseini på dette tidspunkt offentliggjorde deler av det antisemittiske skriftet *Sions vises protokoller* som et ledd i sin antijødiske agitasjon.<sup>27</sup> “Protokollene” spredte seg over hele Midtøsten på 20- og 30-tallet.<sup>28</sup>





På 1930- og 1940-tallet fikk forbindelsene med Hitlers Tyskland betydning. I den grad arabiske nasjonalister gjenkjente *anti-imperialisme* i nazistenes antibritiske og antijødiske politikk, appellerte denne sterkt. Spesielt i Irak øvde Tyskland innflytelse: Britiske diplomater mistenkte tyskerne for å ha en finger med i spillet ved mange av de voldelige antijødiske angrepene på 1930-tallet og for generelt å bidra til økt antijødisk stemning i den irakiske befolkningen.<sup>29</sup> Ikke alle arabiske nasjonalister var motivert kun av antiimperialisme. Når det gjelder Amin al-Husseini, har tyske historikere nylig konkretisert vår kunnskap om de intime forbindelsene mellom ham og Det tredje riket ved å klargjøre hans kjennskap til og bejaing av den pågående tilintetgjørelsen av de europeiske jødene, samt hans vilje til å bidra til den eventuelle *Endlösung* i Palestina.<sup>30</sup> Videre har historikeren Jeffrey Herf avdekket detaljer rundt innholdet i Nazi-Tysklands spesielle propagandainnsats for den arabiske verden. Mellom 1939 og 1945 brakte en tysk kortbølgesender daglig sendinger på arabisk til omkring 100 000 radiomottakere i store deler av den arabiske verden og dermed potensielt millioner av lyttere.<sup>31</sup> "Jødene" var et av de temaer som ble gjenopptatt *ad nauseam* under sendingene. Propagandaen forsøkte å spille på antiimperialisme og tradisjonelle islamske fordømmer mot jøder, men unnlot ikke å formidle nasjonal-sosialismens rendyrkede og morderiske antisemittisme. Den 7. juli 1942 ble følgende budskap kringkastet:

*Ifølge den muslimske religion er det å forsvare deres liv en plikt som kun kan oppfylles ved å tilintetgjøre jødene. Dette er den beste sjansen dere har til å kvitte dere med denne skitne*

*rasen, som har frarøvet dere deres rettigheter og brakt ulykke og ødeleggelse til deres land. Drep jødene, sett deres eiendommer i brann, ødelegg deres butikker, tilintetgjør disse nederdrectige hjelperne til den britiske imperialismen. Deres eneste redning er tilintetgjørelsen av jødene, som forsøker å tilintetgjøre dere.*<sup>32</sup>

Spørsmålet om arabernes reaksjoner på den antisemittiske propagandaen kan, i likhet med andre viktige spørsmål i Midtøstens historie, ikke besvares tilfredsstillende så lenge de arabiske statenes, partienes og institusjonenes arkiver stadig holdes lukket. Poenget her er, for det første, å understreke tilstedeværelsen av nazistenes omfattende antisemittiske propaganda



*David Ben-Gurion gjorde det klart at innvandring var en politisk hovedmålsetning.*



overfor den arabiske verden, og dernest å antyde at denne kan ha vært med på å viske ut skillelinjen mellom "jøde" og "sionist" i arabisk nasjonalistisk diskurs.

Med den ovenfor skisserte historiske konteksten som bakgrunn vil jeg i det følgende undersøke de to typene av forklaring på hvorfor de arabiske jødene forlot sine hjemland i årene etter 1948.

### **Rekruttert av Israel: Pull-faktoren**

Det finnes historisk belegg for å støtte argumentet om at utvandringen ikke skjedde uten påvirkning fra det nyetablerte Israels ønske om å styrke seg gjennom jødisk masseinnvandring, på sett og vis foregikk det en "rekruttering" av arabiske



jøder. Historiker Tom Segev har således hevdet at “staten og sionistbevegelsen organiserte masseutvandringen av jøder fra deres hjemland [...]. Staten Israel behøvde dem.”<sup>33</sup> David Ben-Gurion gjorde det klart overfor sitt utenriksministerium under en briefing før Lausanne-konferansen i 1949 at innvandring var en politisk hovedmålsetting: “Dette legemliggjør alle statens historiske behov.”<sup>34</sup> Etter hvert som omfanget av Holocaust ble åpenbart for det jødiske samfunnet i Palestina, ble den arabiske verdens jøder i større grad vurdert som et befolkningsreservoar hvorfra man kunne, og måtte, hente demografisk styrke.<sup>35</sup>

Israelske bestrebelse på å fremme innvandring liknet ofte en ivrig rekruttering. Israelske agenter forsøkte å overbevise arabiske jøder om at Israel var et slags paradis. En agent rapporterte følgende i 1949 om de egyptiske jødernes situasjon: “I det siste har mange jøder begynt å søke om utenlandspass, takket være våre folks intensiverte aktiviteter. [...] Våre menn oppfordrer massene til å emigrere.”<sup>36</sup> Blant mer velstående jemenittiske jøder, som levde relativt komfortable liv, måtte israelske myndigheter ifølge Tom Segev simpelthen “organisere messianske lengsler” for å oppmuntre til utvandring.<sup>37</sup> Ved utgangen av 1950-tallet drev israelske myndigheter offentlige propagandakampanjer for å fremme migrasjon til Israel i Tunisia.<sup>38</sup>

Det nye livet i Israel levde ofte ikke opp til forventningene. Nyankomne arabiske jøder ble gjerne innkvartert i mottaksleire under kummerlige forhold, og møtt med nedlatende, til dels rasistiske holdninger blant de sionistiske pionerene. Offisiell diskriminering spesielt og problemene forbundet med omstillingen til et nytt og

fremmed samfunn generelt gjorde at mange valgte å vende tilbake til sine opprinnelsesland. Mellom 1949 og 1953 reiste om lag 2500 marokkanske jøder tilbake til Marokko.<sup>39</sup> Flere hundre vendte på samme vis tilbake til Tunisia. Israelske myndigheter kunne ikke hindre mennesker i å returnere, men de forsøkte ikke desto mindre å hindre den negative utviklingen. Én metode var å konfiskere brev sendt hjem av desillusjonerte immigranter med beskrivelser av de vanskelige forholdene i Israel.<sup>40</sup>

Det er ofte hevdet at ett eller flere av bombeangrepene som resulterte i en rekke drepte og skadede jøder i Bagdad i 1950 og 1951, var israelske agents verk, utført i den hensikt å vekke hysteri blant Iraks jøder for å få dem til å emigrere til Israel.<sup>41</sup> Irakiske myndigheter beskyldte og arresterte to aktivister fra den sionistiske undergrunnen for ugjerningene. Andre, som historiker Moshe Gat, mener arabiske nasjonalister sannsynligvis sto bak.<sup>42</sup> Tom Segev har gjort oppmerksom på et vitnemål som kan tyde på at Det muslimske brorskapet sto bak det eneste dødelige angrepet, mens påfølgende, mindre alvorlige angrep ble utført av andre medlemmer av den sionistiske undergrunnen, som på dette viset søkte å bevise sine arresterte kameraters uskyld. Bevisene er imidlertid ikke entydige, og saken synes ikke oppklart.<sup>43</sup>

De arabiske jødene ble av mange i det israelske lederskapet sett på som en økonomisk-demografisk ressurs i oppbyggingen av det nye landet. Formannen for Jewish Agency sitt eksekutivorgan understreket i oktober 1948 at “i våre øyne vil de sefardiske og jemenittiske jødene spille en betydelig rolle i byggingen av vårt land. Vi må frakte dem hit for å redde dem, men

også for å skaffe til veie det menneskelige materialet som er nødvendig for å bygge landet.”<sup>44</sup> Eksempler på liknende uttalelser mangler ikke,<sup>45</sup> men samtidig finner en at både statstjenestemenn, politikere og journalister i perioden *kritiserte* innvandringspolitikken for å være for liberal.<sup>46</sup>

Var den israelske ledelsen i dette spørsmålet simpelthen motivert av kynisk egeninteresse? Tom Segev har i sin forskning gjort det klart at intenst press ble lagt på israelske myndigheter fra jøder over hele den arabiske verden for å få fortgang i innvandringen. Noen meldinger var å betrakte som desperate rop om hjelp i en situasjon der den økonomiske nøden var dyp og stemningen truende.<sup>47</sup> Mossad utarbeidet en rekke rapporter om situasjonen for de nordafrikanske jødene, som ofte avslørte et bilde av fattigdom og dyp usikkerhet i de jødiske samfunnene.<sup>48</sup> Det er ikke usannsynlig at tiltakene for å fremme innvandringen i betydelig grad var motivert av en fornemmelse av de arabiske jødernes utsatte posisjon og deres behov for en frihavn.

### **Drevet til flukt: Push-faktoren**

De arabiske jødene ble ikke først og fremst hentet inn av Israel, men så seg tvunget til å flykte fra sine hjemland grunnet vold, forfølgelse og utdrivelse. Slik lyder den andre forklaringen på de arabiske jødernes utvandring. Vi skal først se på den mer radikale versjonen av dette synet, hvis tilhengere hevder at de arabiske jødene var ofre for en sentralt koordinert arabisk “utdrivelsesplan”. Ya’akov Meron har anført som bevis for denne påstanden en tale holdt av den egyptiske FN-delegaten Haykal Pasha i Generalforsamlingen 24. november 1947: “Dersom en jødisk stat blir

etablert, kan ingen forhindre uroligheter. [...] Dersom FN beslutter å dele Palestina, vil man kunne gjøre seg ansvarlig for svært alvorlige uroligheter og for massakre på et stort antall jøder.”<sup>49</sup> Merons fortolkning av dette utsagnet, og andre arabiske ledes advarsler om etnisk uro ved et vedtak til fordel for delingsplanen, som bevis for en koordinert utdrivelsesplan er, kort sagt, ikke overbevisende.

Den mer moderate påstanden om at de arabiske jødene ble nødt til å forlate sine hjemland på grunn av lokal vold, fiendtlighet og usikkerhet, står derimot på fast grunn. Stemningen i arabisk-nasjonalistiske kretser og i arabisk offentlig opinion flammert opp etter hvert som kampen om Palestina ble mer intens. Nasjonalistenes antisjonisme, som muligens, til en uvis grad, var påvirket av den tyske propagandean på 30- og 40-tallet, fløt ikke sjelden over i et voldsomt jødehat som gikk hardt utover lokale jødiske samfunn både fysisk og psykisk. I november 1945 gikk antisjonistiske demonstrasjoner i Kairo over i voldelige, antijødiske opptøyer. En mobb gikk løs på jøder og jødisk eiendom; en synagoge, et sykehus og et gamle hjem ble brent ned. Hendelsene representerte ifølge historiker Joel Beinin det første tilfellet i nyere egyptisk historie der jødene kollektivt ble truet med fysisk vold. Dette markerte begynnelsen på jødernes utgrensing fra den moderne egyptiske nasjonen, en prosess som fortsatte på morderisk vis sommeren og høsten 1948 da omkring 70 jøder ble drept og rundt 200 skadet ved bombeangrep og under voldelige protester og opptøyer.<sup>50</sup> Om lag 16 500 egyptiske jøder reiste til Israel mellom 1948 og 1951.<sup>51</sup> Først etter Suezkrigen i oktober 1956 raknet det egyptisk-jødiske samfunnet fullstendig under trykk-



et fra arrestasjoner, masseoppsigelser av jødiske ansatte, beslaglegging av eiendom og frysing av bankkonti. Samtidig ble "sionisme" kriminalisert og gjort til grunn for å miste statsborgerskapet. Hundrevis av familieoverhoder ble utvist.<sup>52</sup> Ifølge Beinin ble det jødiske samfunnet da fullstendig og ugjenkallelig lamslått.<sup>53</sup> Utvandringen økte jevnt, og de fleste reiste til Israel. Innen 1967 var kun 2000–3000 jøder igjen av en befolkning som talte rundt 75 000 i 1948.<sup>54</sup>

Også Libyas jødiske samfunn falt fra hverandre i årene like før og etter 1948. I november 1945 spredte antijødiske opptøyer seg fra Tripoli til andre steder i landet. Volden etterlot 130 døde jøder, hundrevis



*Stemningen i arabisk-nasjonalistiske kretser flammert opp etter hvert som kampen om Palestina ble mer intens.*



skadede og tusenvis hjemløse. Nye angrep kom i juni 1948, men denne gangen maktet jødene å forsvare seg ved hjelp av selvforsvarsheter organisert i kjølvannet av pogromene i 1945. Da britene opphevet reiserestriksjoner i februar 1949, strømmet jødene ut av landet. Innen 1951 hadde mer enn 31 000 av de 35 000 libyske jødene flyktet til Israel, stort sett på israelske skip.<sup>55</sup> Videre ble det store jødiske samfunnet i Marokko, bestående av rundt 250 000 i 1948,<sup>56</sup> satt under press etter hvert som nasjonalistisk, anti-fransk og anti-israelsk stemning bredte om seg i landet. Marokkanske nasjonalister spilte på den israelsk-arabiske konfliktens politiske potensiale, og forsøkte å gjøre landets jøder til syndebukker for å vinne oppslutning.

Årene frem mot Marokkos uavhengighet i 1956 var preget av en tiltakende kamp mot kolonistyrer som også førte med seg en rekke antijødiske angrep. Resultatet var en stadig mer panisk stemning blant jøder både i byene og på landet, og dermed en økende utvandring.<sup>57</sup> Etter uavhengigheten fortsatte Marokkos jøder å forlate sitt hjemland på grunn av sterkt press for arabisering og kulturell konformitet, offisiell diskriminering og økonomisk usikkerhet.<sup>58</sup>

Algeries uavhengighet kom i kjølvannet av en blodig krig og i konteksten av en nasjonalisme som definerte nasjonens medlemmer etnisk og religiøst snarere enn politisk. Landets 125 000 jøder, stort sett franske borgere siden 1870, havnet mellom alle stoler da algerierne tok til våpen mot kolonimakten i 1954. Plyndringen av synagogen i Algiers julaften 1960 markerte begynnelsen på slutten for det over to tusen år gamle jødiske samfunnet i Algerie. Etter uavhengigheten i 1962 reiste nesten alle til Frankrike; noen få tusen dro til Israel.<sup>59</sup> De tunisiske jødene situasjon forverret seg på samme vis etter uavhengigheten i 1954. Av landets 105 000 jøder reiste over halvparten til Frankrike og ca. 45 000 til Israel.<sup>60</sup>

I Syria ble synagoger, jødiske butikker, skoler, et barnehjem og et stort antall private hjem brent ned i Aleppo vinteren 1947-1948. Flere ble drept. Videre ble tolv jøder drept og 26 skadet i august 1949 da en granat ble kastet inn i en synagoge i Damaskus. Tusenvis av jøder forlot Syria på denne tiden, og om lag 4000 ankom Israel mellom 1949 og 1953.<sup>61</sup> På omtrent samme tid, i 1949-1950, ble 44 000 jemenittiske jøder fraktet til Israel med fly under den såkalte "Operasjon flyvende teppe". Utvandringstilstanden må forstås på bakgrunn



av hendelsene to år i forveien, der over 80 jøder ble drept i Aden under et blodig angrep utført av arabiske nasjonalister i kjølvannet av delingsvedtaket i 1947. Også her ble hundrevis av hjem, butikker og eiendommer ødelagt.<sup>62</sup> Det er ovenfor nevnt at israelske myndigheter fant at velstående jemenittiske jøder måtte lokkes til Israel. Dette gjaldt bare noen få. For de fattige, undertrykte jemenittiske jødene var det å komme til Israel ifølge Segev intet mindre enn “en frigjøring”.<sup>63</sup>

I Irak bodde om lag 140 000 jøder før utvandringen, deres historie i landet gikk 2500 år tilbake i tid. De irakiske jødernes situasjon på 1930-tallet er beskrevet ovenfor. Fiendtligheten som rådde på denne tiden nådde et brutalt klimaks 1. og 2. juni 1941 under de omfattende anti-jødiske angrepene kjent som *al-Farhud*, der opp til flere hundre jøder ble myrdet, enda flere skadet, mange voldtatt, butikker, foretak og hjem plyndret og ødelagt i en veritabel voldstornado.<sup>64</sup> Moshe Gat vurderer at denne enkelthendelsens tyngde og tragedie var uten sidestykke i irakisk-jødisk historie: “Fear of a renewed outburst of this kind menaced over the community until its eventual dissolution.”<sup>65</sup> Etter 1948-krigen ble jøder avskjediget fra statlige stillinger, og “sionisme” ble som i Egypt kriminalisert. En prominent jødisk, assimilert og ikke-sionistisk forretningsmann ble utsatt for en skueprosess og hengt offentlig i august 1948, hvilket underminerte mye av den tilliten de irakiske jødene ennå måtte ha til at staten ville garantere deres sikkerhet.<sup>66</sup> Tusenvis flyktet ulovlig til Israel via Iran. Den ulovlige utvandringen til Israel var utålelig for den irakiske regjeringen som nettopp hadde vært i krig med den jødiske staten, som den for øvrig ikke aner-

kjente. For å lette på trykket og tillate utvandring for det man antok var et mindre antall misfornøyde jøder, vedtok Irak i mars 1950 en lov som tillot jødene å emigrere forutsatt at de oppga sitt statsborgerskap. Fristen for å registrere seg for utvandring var satt til 8. mars 1951. Svært få registrerte seg innen 8. april 1950, dagen da en bombe eller granat eksploderte nær en jødisk kafé i Bagdad. Fire liknende eksplosjoner rettet mot Bagdads jøder fant sted mellom mars og juni året etter, hvilket drev de fleste irakiske jødene til å emigrere – over 120 000 dro til Israel innen 1952.<sup>67</sup> Utvandringstillatelsen og bombeeksplosjonene utløste utvandringen, som mange sionister hadde propagandert for og som Israel i sin tur tilrettela for. Men grunnleggende for de irakiske, som for de fleste arabiske jødene for øvrig, var at den sionistiske agenda først ble relevant for dem i lys av de fiendtlige og til dels uforutsigbare omgivelsene.

### Konklusjon: Intet pull uten push

Diskusjonen ovenfor tillater å konkludere med at Israels behov for “working and fighting hands”<sup>68</sup> riktignok ikke kan utelates i en beretning om de arabiske lands jødernes *eksodus*, men at dette behovet dog knapt kan sies å ha vært *drivkraften* bak utvandringen. Ella Shohats påstand om at de arabiske jødene “simpelthen ikke var villige til å bosette seg i Palestina og [derfor] måtte ‘lokkes’ til Sion”<sup>69</sup>, er simpelthen feilaktig, i likhet med Mark Mazowers mer nylig fremsatte påstand om at “motoren var Israels ensporede innsats for å få til en organisert, statlig drevet ‘hjemkomst’”.<sup>70</sup>

En bedre forståelse vil det gi å anskue Israels behov for demografisk og økonomisk forsterkning som en *pull*-faktor, mens de arabiske jødernes ekskluderende, fiendt-



lige og noen ganger morderiske lokale omgivelser tilsvarende utgjør *push*-faktoren. Men var disse impulsene like mektige? I den endelige analysen av drivkrefter må en se på hva som grunnleggende sett kan gjøre at hundretusener av mennesker beslutter å forlate sine hjem (og sine eiendommer) for godt, og dermed å legge bak seg land bebodd av forfedrene i generasjoner og århundrer for å gå et nytt og fremmed samfunn i møte.

Jeg vil postulere at frykten for ens umiddelbare eller langsiktige personlige, sosiale og materielle trygghet her veier tyngre enn utenforstående aktørers oppfordringer, hvor ivrige og propagandistiske disse enn er. Med andre ord: Sionistenes lokkerop ville knapt finne gjenklang dersom de hjemlige forholdene hadde vært trygge og forutsigbare. Forklaringer som går ut på at over 800 000 arabiske jøder forlot sine hjemland først og fremst på grunn av sionistisk propaganda, innebærer en overvurdering av sistnevntes makt; de innebærer også en form for orientalisme ved at de "østlige" arabiske jødene fraskrives selvstendig dømmekraft og reduseres til passive, nærmest viljeløse objekter for europeiske, "vestlige" sionisters handling. En slik forklaringsmodell kan heller ikke si hvorfor over to hundre tusen valgte å reise til Frankrike, USA og andre land fremfor Israel. Oppsummert vil jeg si at det var en situasjon der Israel først og fremst reagerte på, og dernest på noen måter gjorde nytte av, de arabiske jødernes desperate situasjon.

De stadig mer utholdelige lokale forholdene som til sist ga den arabiske verdens jøder grunn til å utvandre, var på mange vis en funksjon av de arabiske samfunnenes nasjonale konsolidering i kjølvannet av avkoloniseringen. Som i Europa,

der nasjonale konsolideringsprosesser som regel gikk hånd i hånd med utgrensing av minoriteter, kom arabiske stater og samfunn til å skyve til side sine jøder på veien inn i tilværelsen som uavhengige nasjonalstater. Konflikten med Israel spilte en vesentlig rolle ved at lokale jødiske samfunn ble assosiert med den nye jødiske staten, utropt til representanter for den og stemplet som en femtekolonne. Det var først da jødene ble ansett som en *nasjonal* minoritet, og ikke en religiøs, at utgrensingen for alvor tok til. De arabiske jødernes *eksodus* likner den palestinske *Nakba* i den forstand at begge prosesser var voldsomme bivirkninger av den opprivende politisk-sosiale rekonfigurasjonsprosessen i Midtøsten som fant sted mellom opphevelsen av kolonistynet og etableringen og konsolideringen av nye nasjonalstater.

• f •

- 1 The Central Bureau of Statistics of Israel, Statistical Abstract of Israel 2002, tabell 4.2, [http://www.cbs.gov.il/shnat053/sto4\\_02.pdf](http://www.cbs.gov.il/shnat053/sto4_02.pdf) (3.7.2010).
- 2 Jfr. det israelske utenriksdepartementets nettsider, <http://www.mfa.gov.il/MFA/Foreign+Relations/Israels+Foreign+Relations+since+1947/1947-1974/VI.+THE+ARAB+REFUGEES+INTRODUCTION.htm> (4.7.2010).
- 3 Se <http://www.justiceforjews.com/knesset-approves.html> (4.7.2010).
- 4 Aharoni, Ada: "The Forced Migration of Jews from Arab Countries" i Peace Review, vol. 15, nr. 1, 2003, s. 55. Se også Myrland, Odd: "Jødisk 'nakba' i arabiske land", hos miff.no, 14.8.2009, <http://www.miff.no/nyheter/2009/08/14JoediskNakbaIArabiskeLand.htm> (13.7.2010).
- 5 Meron Ya'akov: "The Expulsion of Jews from the Arab Countries: The Palestinians' Attitude Towards It and Their Claims," i Shulewitz, M. H. (red.): *The Forgotten Millions: The Modern Jewish Exodus from Arab Lands*. London/New York: Cassell, 1999, s. 83; Roumani: "The Silent Refugees," s. 54.
- 6 Massad, Joseph: "Zionism's Internal Others: Israel and the Oriental Jews", i Journal of Palestine Studies, vol. 25, nr. 4, 1996, s. 55.
- 7 Peled, Yoav: "No Arab Jews There – Shas and the Palestinians", [www2.spbo.unibo.it/cps/virtual\\_paper.../Peled\\_ISA\\_forum\\_2008.doc](http://www2.spbo.unibo.it/cps/virtual_paper.../Peled_ISA_forum_2008.doc), 4.7.2010.





- 8 Lewis, Bernard: *The Jews of Islam*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1984, s. 21.
- 9 Cohen, Mark: "Islam and the Jews: Myth, Counter-Myth, History," i Zenner, Walter P. og Deshen, Shlomo (red.): *Jews among Muslims*. New York: New York University Press, 1996, s. 52.
- 10 Stillman, Norman: *The Jews of Arab Lands in Modern Times*. Philadelphia: Jewish Publication Society, 1991, s. 4.
- 11 Stillman: *The Jews of Arab Lands*, 4-6; Lewis: *The Jews of Islam*, s. 163-170; Dumont, Paul: "Jewish Communities in Turkey during the Last Decades of the Nineteenth Century in the Light of the Archives of the Alliance Israélite Universelle", i Braude, Benjamin og Lewis, Bernard (red.): *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, vol. 1. New York: Holmes & Meier, 1982, s. 210-16.
- 12 Krämer, Gudrun: *The Jews in modern Egypt, 1914-1952*. London: Tauris, 1989, s. 224-5.
- 13 Lewis: *The Jews of Islam*, s. 159-160; Schroeter, Daniel J. og Chetrit, Joseph: "Emancipation and Its Discontents: Jews at the Formative Period of Colonial Rule in Morocco", i *Jewish Social Studies*, New Series, Vol. 13, Nr. 1, 2006, s. 177.
- 14 *Ibid.*, s. 172-173. Se også Stillman: *The Jews of Arab Lands*, s. 3-26.
- 15 Zenner, Walter P. og Deshen, Shlomo: "Jews among Muslims in Precolonial Times: An Introductory Survey," i Zenner og Deshen (red.): *Jews among Muslims*, s. 20-21.
- 16 Schroeter og Chetrit: "Emancipation and Its Discontents", s. 175.
- 17 Stillman: *The Jews of Arab Lands*, s. 53.
- 18 Krämer: *The Jews in Modern Egypt*, s. 167-8.
- 19 Stillman: *The Jews of Arab Lands*, s. 87.
- 20 Cattan, Henry: *The Palestine Question*. London: Croom Helm, 1988, s. 34.
- 21 Segev, Tom: *One Palestine, Complete*. New York: Metropolitan Books, 2000, s. 295-313; Laqueur, Walter: *A History of Zionism*. London: Tauris, 2003, s. 255-256.
- 22 Alexander, Ari: "The Jews of Baghdad and Zionism: 1920-1948", MA thesis, University of Oxford, 2004, s. 60. <http://users.ox.ac.uk/~metheses/Alexander.htm> (4.7.2010).
- 23 *Ibid.*, s. 61-3.
- 24 Levy, Richard S.: *Antisemitism: A historical encyclopedia of prejudice and persecution*, Vol. 2. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2005, s. 139-140.
- 25 Stillman: *The Jews of Arab Lands*, s. 101-103.
- 26 Rosmer, Tilde: "Mizrahiut and the Arab-Jewish divide: Contemporary challenges to Israel's ethnic boundaries", Ph.D.-avhandling, Universitetet i Oslo, 2008, s. 17.
- 27 Penslar, Derek: *Israel in History*. New York: Routledge, 2007, s. 125. Denne notoriske publikasjonen, som regnes som det mest betydningsfulle antisemittiske skrift i det 20. århundre, ble først oversatt til arabisk i 1925 og har siden kommet til syne i forskjellige utgaver og varianter i store deler av den arabiske verden.
- 28 Stillman: *The Jews of Arab Lands*, s. 104-5.
- 29 Alexander: "The Jews of Baghdad and Zionism," s. 79-85.
- 30 Cüppers, Martin og Mallmann, Klaus-Michael: *Halbmond und Hakenkreuz. Das Dritte Reich, die Araber und Palästina*. Darmstadt: WGB, 2006.
- 31 Herf, Jeffrey: *Nazi Propaganda for the Arab World*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2009.
- 32 Herf, Jeffrey: "Hitlers Dschihad. Nationalsozialistische Rundfunkpropaganda für Nordafrika und den Nahen Osten", i *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, vol. 48, nr. 2, 2010, s. 274.
- 33 Segev, Tom: 1949: *The First Israelis*. New York: The Free Press, 1986, s. 96-7.
- 34 *Ibid.*, s. 97.
- 35 Shenhav: "The Jews of Iraq", s. 608.
- 36 Segev: 1949, s. 108.
- 37 *Ibid.*, s. 181.
- 38 Laskier, Michael M.: *North African Jewry in the Twentieth Century*. New York/London: New York University Press, 1994, s. 296.
- 39 *Ibid.*, s. 124; Segev: 1949, s. 117-194; Shohat, Ella: "Sephardim in Israel: Zionism from the Standpoint of its Jewish Victims", i *Social Text*, vol. 19/20, 1988, s. 1-35; Giladi, Gideon N.: *Discord in Zion*. London: Scorpion Publishing, 1990, s. 103-153.
- 40 Laskier: *North African Jewry*, s. 108-9.
- 41 Se f. eks. Giladi: *Discord in Zion*, s. 90-91; Shibliak, Abbas: *The Lure of Zion: the Case of the Iraqi Jews*. London: Saqi, 1986 (nyutgivelse 2005); Shohat: "Sephardim in Israel", s. 12; Giladi, Naeim: "The Jews of Iraq", i *The Link*, april-mai 1998, [http://www.ameu.org/uploads/vol31\\_issue2\\_1998.pdf](http://www.ameu.org/uploads/vol31_issue2_1998.pdf) (10.7.2010).
- 42 Gat, Moshe: *The Jewish exodus from Iraq, 1948-1951*. Abingdon/New York: Frank Cass, 2005. Se også Shenhav: "The Jews of Iraq", s. 616; Segev: 1949, s. 167; Mendes, Philip: "The Forgotten Refugees: The Causes of the Post-1948 Jewish Exodus from Arab Countries", paper presentert på den 14. Jewish Studies Conference i Melbourne, mars 2002, <http://www.palestineremembered.com/Articles/General/Story2127.html> (4.7.2010).
- 43 Segev, Tom: "Now it can be told", *Haaretz*, 17.7.2007, <http://www.palestineremembered.com/Articles/General/Story2697.html> (14.7.2010).
- 44 Segev: 1949, s. 172.
- 45 Se f. eks. *ibid.*, s. 173; Laskier: *North African Jewry*, s. 131.
- 46 Segev: 1949, s. 139-141; 147; 165.
- 47 *Ibid.*, s. 104.





- 48 Ibid., s. 162-3.
- 49 Sitert i Meron: "The Expulsion of Jews", s. 84. Se også Meron, Ya'akov: "Why Jews Fled the Arab Countries", i *Middle East Quarterly*, vol. 2, nr. 3, september 1995, <http://www.meforum.org/263/why-jews-fled-the-arab-countries> (27.06.2010).
- 50 Beinín, Joel: *The Dispersion of Egyptian Jewry: Culture, Politics, and the Formation of a Modern Diaspora*. Berkeley: University of California Press, 1998, kapittel 3, <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft2290045n/> (27.6.2010); Sachar, Howard: *A History of Israel*. NY: Alfred A. Knopf, 1979, s. 401.
- 51 Beinín: *The Dispersion*, kapittel 3.
- 52 Laskier, Michael M.: *The Jews of Egypt 1920-1970*. New York: New York University Press, 1992, s. 256; Beinín: *The Dispersion*, kapittel 3; Stillman: *The Jews of Arab Lands*, s. 169.
- 53 Beinín: *The Dispersion*, kapittel 3.
- 54 Stillman: *The Jews of Arab Lands*, s. 169.
- 55 Roumani, Maurice M.: "The Silent Refugees: Jews from Arab Countries", i *Mediterranean Quarterly*, vol. 14, nr. 3, 2003, s. 60; Stillman: *The Jews of Arab Lands*, s. 155-6.
- 56 Roumani: "The Silent Refugees," s. 57.
- 57 Laskier: *North African Jewry*, s. 124-27.
- 58 Ibid., s. 247-248; Stillman: *The Jews of Arab Lands*, s. 172-173.
- 59 Kusserow, Morad: "Algerien: Von König Salomon bis Vichy. Über 2000 Jahre jüdische Präsenz im Herzen des Maghreb", i *Jüdische Zeitung*, mai 2007, <http://www.j-zeit.de/archiv/artikel.255.html> (18.7.2010); Harbi, Mohamed og Stora, Benjamin: *La Guerre d'Algerie*. Paris: Robert Laffont, 2004; Walther, Rudolf: "Im Algerienkrieg wurde systematisch gefoltert", i *Zeit Online*, 27.5.2004, <http://pdf.zeit.de/2004/23/P-Algerien.pdf> (18.7.2010); Roth, Cecil og Wigoder, Geoffrey: *Encyclopedia Judaica*, vol. 4. London: MacMillan, 1971, s. 616f.
- 60 Jf. Nehdi, Dorsaf: "Die Spannungen der jüdisch-muslimischen Beziehung in Tunesien während des 20. Jahrhunderts und ihr Zusammenhang mit der massiven Auswanderung der Juden aus diesem Land", doktoravhandling ved Freie Universität, Berlin, forsvart juni 2009, s. 219-247.
- 61 Cohen: *The Jews of the Middle East*, s. 46-47; Stillman: *The Jews of Arab Lands*, s. 147-148; Giladi: *Discord in Zion*, s. 89.
- 62 Sachar: *A History of Israel*, s. 397-98.
- 63 Segev: 1949, s. 181.
- 64 Tripp, Charles: *A History of Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 105-106; Stillman, Norman: *The Jews of Arab Lands*, s. 118-119; Lewis, Bernard: *Semites and Anti-Semites*. NY: W. W. Norton, 1999, s. 158.
- 65 Gat, Moshe: "The migration of Iraqi Jewry to Israel as Reflected in Literature" i *Revue Européenne des Migrations Internationales*, vol. 14, nr. 3, 1998, s. 48.
- 66 Mendes: "The Forgotten Refugees".
- 67 Ibid.; Al-Shawaf, Rayyan [bokanmeldelse]: "Iraqi Jews: A History of Mass Exodus, by Abbas Shibliak, Saqi, 2005", *Demokratiya* 7, vinter 2006, s. 66-67. <http://dissent-magazine.org/demokratiya.php> (11.7.2010).
- 68 Tittelen på kapittel 5 i Segev: 1949.
- 69 Shohat: "Sephardim in Israel," s. 10.
- 70 Mazower, Mark: *Hitler's Empire*. London: Penguin Books, 2009, s. 601. Liknende vurderinger er ikke vanskelig å finne. For nok et eksempel, se Ein-Gil, Ehud og Machover, Moshe: "Zionism and Oriental Jews: a dialectic of exploitation and co-optation", i *Race & Class*, vol. 50, nr. 3, 2009, s. 64.

